

Державний центр УНР в екзилі у 1920–1992 рр.: історіографія проблеми

Анотація. **Мета статті** полягає в аналізі історіографічної бази проблеми оцінки діяльності Державного центру УНР в екзилі в 1920–1992 рр. **Методологічна основа** – неупереджений типологічний аналіз праць з окресленої проблеми. Використано порівняльний, проблемно-хронологічний і метод ретроспективного аналізу. Це дозволило зіставити різні думки й оцінки діяльності та легітимності Державного центру УНР в екзилі. **Наукова новизна** полягає в концептуальному огляді ключових розвідок вітчизняних і зарубіжних авторів, деякі з яких маловідомі для академічної спільноти. Поза академічним дискурсом також приділено увагу широкому колу дотичних праць – брошурам, мемуарам, статтям тощо. **Висновки.** Діяльності Державного центру УНР в еміграції присвячено низку академічних праць, статей і мемуарів, що висвітлюють окремі аспекти проблематики й не містять її вичерпного аналізу впродовж усього періоду існування екзильного уряду. Комплексна характеристика студій, присвячених досліджуваній проблемі, дає підстави говорити про те, що досить суперечливі позиції дослідників щодо політичної і правової оцінки створення, юридичного становища та діяльності Державного центру УНР в екзилі в українській історіографії спричинені їх різними політичними та ідеологічними позиціями. Тож на сьогодні бракує всебічних розвідок, які подавали б цілісну картину діяльності еміграційного уряду УНР. Подальшого висвітлення потребує й питання його юридичного статусу з погляду міжнародного права.

Ключові слова: державницька традиція, історіографія, політична організація, українська дипломатія, українська політична еміграція, український визвольний рух, Державний центр УНР в екзилі.

Після поразки Української революції 1917–1921 рр. вищі органи влади УНР продовжили роботу в еміграції. Аналіз цієї діяльності висвітлюється у численних працях істориків, мемуарах сучасників і членів уряду, науково-публіцистичних виданнях. Дотепер наведена тема перебуває у фокусі уваги вітчизняних і зарубіжних дослідників, оскільки її актуальність зумовлена потребою конструювання нового національного історичного наративу, в якому робота Державного центру УНР в екзилі постає вагомим етапом визвольних змагань, досвідом української дипломатії та державницьких прагнень (у цьому сенсі «історизація» ДЦ УНР є інтегральною частиною сучасності). Дигіталізація науки відкриває додаткові можливості для аналізу історіографії проблематики, позаяк джерела й розвідки, раніше маловідомі або зовсім невідомі науковій спільноті, сьогодні розміщено у Всесвітній мережі.

Поза межами України роботу ДЦ УНР упродовж десятиліть аналізували представники діаспори, серед яких були й колишні урядовці. Вони опублікували низку статей, брошур, мемуарів, нарисів, де йшлося про діяльність ДЦ УНР в екзилі. Українська зарубіжна історіографія, попри публіцистичний стиль викладу, містить строкатий фактичний матеріал, подає різні (часом полярні) оцінки учасників або сучасників подій, у тому числі з посиланням на документи й листування.

Свої спогади про події 1920-х рр., зокрема, виклав прем'єр-міністр і міністр внутрішніх справ уряду УНР періоду Директорії І.Мазепа. Першим роком діяльності

ДЦ УНР в еміграції присвячено третю частину праці¹. Автор, серед іншого, докладно висвітлив обставини зменшення активності українського визвольного руху на початку 1920-х рр. і контраверсійні обставини військово-дипломатичних взаємин УНР і Польщі.

Наріжним каменем, на наш погляд, для вивчення діяльності еміграційного уряду є дослідження одного з колишніх очільників УНР у вигнанні, активного громадського діяча, журналіста М.Лівицького². Автор висвітлив діяльність влади УНР в еміграції у цілому, особливо не деталізуючи окремі її аспекти. Так, лише фрагментарно розкрито роботу дипломатичної служби, обділено увагою військову ділянку роботи, зв'язки з Україною. Це й не дивно, адже М.Лівицький покликався переважно на власні спогади та спостереження. Апелював він і до документальних свідчень, проте останні представлено недостатньо повно. Позиція автора зводиться до того, що, попри всі внутрішні суперечки й переїзди урядовців ДЦ УНР, він залишався провідним представницьким органом українських політичних сил, який мав на меті консолідувати розпорошені організації та угруповання. М.Лівицький, підсумовуючи об'єднавчу роль ДЦ УНР в українському визвольному русі, солідаризувався з твердженням А.Юриняка, автора статті «Партійність і державність», опублікованої в нью-йоркському часописі «Свобода» 30 грудня 1975 р.:

«Аж дивно, що ми, – будучи, як кажуть, “не вчорашні”, а маючи чималенький досвід з доби наших визвольних змагань і пізніше, – не вміємо чи не хочемо використати той незаперечний факт, що тут, в еміграції, маємо законних представників нашого останнього уряду в Рідній Землі, який не зрікся своїх прерогатив і не був їх позбавлений своїм народом, а був змушений залишити Батьківщину під навалю ворога-окупанта. Кожна політично думаюча людина в іншому народі обов'язково вхопилася б за цей атут у боротьбі за суверенність. А в нас він недооцінений і марнується. Веду мову про Державний центр УНР; це власне він має те, чого не мають інші претенденти на владу, а саме: спадкоємність, тяглість державности, ненакиненої окупантом, а як вияв суверенної волі народу на Рідній Землі»³.

Полемізуючи з сучасниками, прибічниками національно-демократичних переконань, украї критичну позицію стосовно статусу й перспектив ДЦ УНР із прихильним йому ригоризмом висловив М.Шаповал⁴. На його думку, факт існування «петлюрівського» еміграційного уряду не є доказом суб'єктності Української держави або тяглості її інститутів, а лише формою політичної організації державницького спрямування. Його зовнішньополітична вага, на думку автора, декларативна, обмежена та суттєво не впливає на стан справ в УСРР⁵. Своїм опонентам автор закидав нерозуміння реальної ситуації, яка, на його думку, полягала у цілковитій поразці українського визвольного руху, відсутності серйозних ресурсів щодо його представництва в еміграції.

Для дослідження вказаної теми важлива праця дипломата, міністра закордонних справ УНР в екзилі О.Шульгина⁶. Це нарис ідеології УНР, що містить загальний огляд діяльності її уряду в еміграції. Наведено чимало різноманітних

¹ *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції: 1917–1921. – Ч.3: Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР. – Прага, 1943.

² *Лівицький М.* ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 рр. – Мюнхен; Філадельфія, 1984. – 72 с.

³ Див.: Там само. – С.70–71.

⁴ *Шаповал М.* Занепад УНР. – Прага, 1928. – 44 с.

⁵ Там само. – С.26, 39–40.

⁶ *Шульгин О.* Без території: Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. – Париж, 1934. – 252 с.

документальних джерел, наголошено на окремих аспектах зовнішніх зносин і контактів в еміграції, висвітлено співпрацю з міжнародними організаціями. Особливої уваги заслуговують матеріали, які стосуються Голодомору 1932–1933 рр. і тогочасних польсько-українських взаємин⁷.

Суттєвим внеском у вивчення діяльності еміграційного уряду УНР став збірник за редакцією Л.Винара та Н.Пазуняк⁸. Ця публікація 1993 р. містить найважливіші документи ДЦ УНР та нариси про його очільників, супроводжується змістовними коментарями укладачів. Це – перше комплексне видання джерел з історії діяльності інституції впродовж понад 70 років. Ширша документальна основа дозволила висвітлити більшу кількість різних аспектів проблеми.

Фрагментарно інформація про роботу еміграційного уряду УНР в культурно-освітній сфері впродовж 1921–1938 рр. відображена в монографії С.Наріжного⁹. Дослідження побудоване на унікальних матеріалах Музею визвольної боротьби, який був вивезений у 1945–1946 рр. до СРСР, і дотепер його матеріали не віднайдено. Тож ця праця водночас і аналітичне авторське дослідження, і антологія джерельних матеріалів.

Значну кількість публікацій в українській закордонній історіографії присвячено окремим громадсько-політичним діячам. Зокрема Д.Дорошенко написав про О.Лотоцького (міністра внутрішніх справ УНР в екзилі у 1927–1930 рр.). Чимало праць – як компліментарних, так і критичних – присвячено головному отаманові УНР С.Петлюрі¹⁰. Деякі з них, хоч й апологетичні, становлять справжню бібліографічну рідкість¹¹.

Не можна обійти увагою публікацію М.Добрянського, яка містить аналіз стану справ у ДЦ УНР, проблем і перспектив його діяльності, а також майбутнього українського визвольного руху у цілому¹². Автор обстоював думку, що попри ідеологічні розбіжності репрезентантів еміграційного передпарламенту, він залишається представницьким органом УНР і провадить боротьбу за майбутню суверенну Україну¹³.

Важливі питання досліджуваної теми знайшли відображення на шпальтах наукових і публіцистичних часописів: «Тризуб», «Українська громада», «Українська трибуна», «Нова Україна», «Вісті комбатанта», «Свобода»¹⁴. Тут публікувалися перші історіографічні дослідження. У 1960–1970-х рр. значну роботу провела редакція журналу «Український історик», де було опубліковано праці діячів УНР, оприлюднювалися огляди джерел і статті діаспорних дослідників¹⁵.

⁷ Там само. – С.206–215.

⁸ Державний центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали / Гол. ред. Л.Винар; заст. гол. ред. Н.Пазуняк. – Філядельфія; К.; Вашингтон, 1993. – 494 с.

⁹ Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Ч.1. – Прага, 1942.

¹⁰ Дорошенко Н. Уривки споминів // Український літопис. – Ч.1. – Аугсбург, 1953. – С.145; Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. – Торонто, 1952. – 258 с. Корбут С. Симон Петлюра. – Л.; Краків, 1941. – 52 с. Лотоцький О. Симон Петлюра. – Париж, 1936. – 118 с.; Полтава Л. Симон Петлюра: Альбом-біографія. – Париж, 1949. – 16 с.

¹¹ Див., напр.: Симон Петлюра. – Гайденав, 1946. – 24 с.; Симон Петлюра: Символ нашої державности. – Буенос-Айрес, 1959. – 32 с.

¹² Добрянський М. До питання кризи в Державному Центрі УНР. Інститут і асоціація. – [Б. м.], 1955. – 64 с.

¹³ Там само. – С.14–16.

¹⁴ Див. оцифровану бібліотеку спадщини української еміграції: [Електронний ресурс]: <http://diasporiana.org.ua/>. Див. також: Яблонський В.М. Консолідація українських еміграційних політичних сил і гетьманський рух (середина 1940 – початок 1950 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Історичні науки. – Т.25. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С.362–370.

¹⁵ Оцифровані повнотекстові випуски журналу за 1965–1991 рр. див.: [Електронний ресурс]: <https://web.archive.org/web/20161030105352/http://www.ex.ua/75025836>

Частково проблематику, що нас цікавить, висвітлено в публікаціях представників ДЦ УНР в екзилі – А.Яковлева, О.Шульгина, М.Паньківського, М.Лівицького, Я.Рудницького та ін.¹⁶ Так, відомий урядовець А.Яковлів, полемізуючи з вельми критично та скептично налаштованим М.Шаповалом, зауважував, що

«державний центр і уряд УНР посідають всі законні права і легальний титул влади УНР. Ці права і титул уряд УНР не узурпував [...], а дістав від Української конституанти, від Трудового конгресу. Уряд УНР тримає легальний титул влади не тому, щоб з ним були пов'язані якісь персональні вигоди для його членів, [...] і не з жадоби до влади, а тому, що права верховної влади були “покладені” на Директорію волею Трудового конгресу»¹⁷.

Книга спогадів голови уряду УНР в екзилі (1945–1948 рр.) К.Паньківського-мол. висвітлює перебіг подій, пов'язаних із діяльністю ДЦ УНР у 1944–1949 рр. Ця публікація мала неабиякий резонанс у середовищі української еміграції, викликавши як схвальні відгуки, так і жорстку критику. Побіч зі власними думками і споминами про долю українських вигнанців у Німеччині, Польщі, США, автор подав листи, декларації, комунікати й доповіді з 1944–1945 рр. («Їх завдання – передати думки і настрої тих часів, незакрашені мудрістю пізніших днів»)¹⁸.

Міркування президента УНР (1967–1989 рр.) М.Лівицького щодо бачення ним перспектив діяльності ДЦ УНР подано в його працях «Вимушена відповідь»¹⁹. Автор аналізував історичний досвід українського визвольного руху, його поразки й перспективи, подавав своє бачення майбутнього Української держави, у тому числі посиляючись на тривалу працю свого батька, А.Лівицького, епістолярна спадщина якого нещодавно стала доступною широкому загалу²⁰.

Зарубіжні публікації становили своєрідну, але реальну історіографічну основу, що на неї вже могли спертися дослідники в незалежній Україні. Серед сучасних фахівців різні аспекти діяльності ДЦ УНР в екзилі студіювали С.Литвин, Ю.Недужко, Д.Будков, Т.Шинкаренко, В.Сідак, О.Дудко, В.Швидкий, Г.Михайленко, О.Малюта, В.Ульяновський, В.Гаврик, О.Швед, В.Парандій та ін.²¹ Попри різницю в поглядах й оцінках, усі сходяться на тому, що ДЦ УНР постав за несприятливих міжнародних обставин міжвоєнної доби, коли його суб'єктність у світовій дипломатії залежала від ситуативних інтересів і мотивації союзників (у першу чергу Польщі, Франції, США), зацікавлених (або не зацікавлених) у

¹⁶ Яковлів А. Основи Конституції УНР. – Нью-Йорк, 1964. – 63 с.; Паньківський К. Від комітету до Державного центру. – Нью-Йорк; Торонто, 1968. – 282 с.

¹⁷ Яковлів А. До питання про легальність уряду УНР // Тризуб. – 1928. – №43. – С.15.

¹⁸ Паньківський К. Від комітету до Державного центру. – С.6.

¹⁹ Лівицький М. Вимушена відповідь. – Neu-Ulm, Donau, 1960. – 32 с.; Його ж. Перспективи української визвольної політики. Українська Народна Республіка – дороговказ на майбутнє. – Нью-Йорк, 1965. – 48 с.

²⁰ Лівицький А. Листування (1919–1953 рр.) / Упор., вступ. ст., заг. ред. Я.Файзуліна. – К., 2019. – 688 с.

²¹ Див., напр.: Малюта О. Органи влади ЗУНР та УНР в екзилі у 20–40-і рр. XX ст.: боротьба за національну державність як форму організації повсякденного життя української еміграції // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – Вып.12. – К., 2007. – С.287–308; Недужко Ю. Боротьба української діаспори за демократію та державну незалежність України (кінець 70-х – початок 90-х рр. XX ст.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вып.11. – Острог, 2008. – С.90–112; Його ж. Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України (середина 40-х – початок 90-х рр. XX ст.). – Луцьк, 2009. – 620 с.; Парандій В. Передумови формування державної інституції ДЦ УНР в екзилі // Порівняльно-аналітичне право. – 2017. – №3. – С.44–47; Сідак В. Військова спецслужба Державного Центру УНР в екзилі та її керівники (1926–1938 рр.) [Електронний ресурс]: http://warhistory.ukrlife.org/1_02_8.htm; Яблонський В.М. Особливості сприйняття УНР в Україні після проголошення незалежності // Вісник Маріупольського державного університету: Серія «Історія. Політологія». – Вып.20. – Маріуполь, 2017. – С.163–171.

відновленні суверенної України. Дослідники відзначають вагомий внесок української діаспори країн Заходу у здобуття державної незалежності України. Зусилля закордонних українців було спрямовано на проведення масштабних міжнародних інформаційних кампаній щодо захисту прав і свобод людини, висвітлення правдивої історії України, дискредитацію радянської влади.

Окремо варто зупинитися на ґрунтовній праці В.Троцинського²². На основі широкого масиву джерел тут здійснено аналіз української еміграції міжвоєнного періоду. Окремий розділ присвячено ДЦ УНР, в якому досліджується становлення та еволюція еміграційного уряду. Автор у полеміці з Я.Рудницьким, слідом за В.Маркусем²³, доходить висновку що

«його міжнародно-правне існування як екзильного уряду тривало лише короткий час безпосередньо після залишення України, коли він перебував у Тарнові. Згодом він став з погляду міжнародного права політичним центром, що символізував [...] ідеали незалежності тієї держави, що існувала в 1917–1921 рр., але урядом в екзилі (в технічному сенсі слова!) він перестав бути вже в 1922–1923 рр.»²⁴.

До базових праць української історіографії, в яких глибоко висвітлено різні аспекти діяльності ДЦ УНР, слід віднести розвідки В.Піскун, В.Троцинського, Д.Веденєва і Д.Будкова, І.Срібняка²⁵.

Монографія В.Піскун присвячена дослідженню феномену української політичної еміграції. Обмежившись періодом 1920-х рр., авторка всебічно висвітлила проблеми соціальної адаптації, політичної поведінки, мотивації емігрантів. Вона проаналізувала їх громадянську позицію, національну свідомість, політичний вибір. Значну увагу приділено описові диверсійних акцій більшовиків в емігрантському середовищі, спрямованих на його дискредитацію, тиск і підкуп чільних діячів.

Праця Д.Веденєва і Д.Будкова, базована на широкому колі архівних документів та літератури, уперше комплексно висвітлює процес організаційно-правового й функціонального становлення дипломатично-консульської служби різних історичних форм української державності 1917–1923 рр.: національно-республіканської періодів Української Центральної Ради і Директорії, гетьманської, радянської (УСРР), ДЦ УНР в екзилі. У розвідці розглядаються міжнародні умови формування дипломатичних відомств, їх службові завдання, процес творення центрального апарату, дипломатичних і консульських представництв, питання управління ними, підбір та розстановка кадрів. Окремо аналізується проблема стосунків між дипломатією УСРР і радянськими органами держбезпеки.

Упадає в око й така особливість сучасної української історіографії: основна увага дослідників прикута переважно до міжвоєнної доби, тоді як повоєнна діяльність уряду, зокрема УНРади, залишилася на маргінесі. Ми виходимо з тієї думки, що Державний центр – еміграційний уряд УНР – і таким залишався впродовж усього періоду свого існування. За різних періодів він із більшою чи меншою успішністю провадив свою діяльність. Аргументом проти такої позиції є відсутність

²² Троцинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – 260 с.

²³ Маркус В. Екзильний уряд Української Народньої Республіки в міжвоєнний період (1921–1939): Міжнародно-правова та порівняльна аналіза // Сучасність. – 1986. – Ч.12. – С.70–84.

²⁴ Троцинський В. Міжвоєнна українська еміграція... – С.98.

²⁵ Див., напр.: Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті рр. ХХ ст.). – К., 2006. – 672 с.; Троцинський В. Міжвоєнна українська еміграція...; Веденєв Д., Будков Д. Юність української дипломатії: Становлення зовнішньополітичної служби Української держави: 1917–1923 рр. – К.: К.І.С., 2006. – 370 с.; Срібняк І. Військова діяльність уряду УНР в екзилі (1921–1923 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995. – 216 с.

міжнародного визнання. Українські уряди (1917–1921 рр.), попри підтримку в Україні, не завжди мали визнання провідних акторів світової зовнішньої політики. Понад те, 1919 р. на Заході владу Директорії УНР уважала мало не більшовицькою, але це не завадило країнам Антанти згодом визнати СРСР та УСРР, ігноруючи уряд УНР.

Такий аргумент був би важливий для екзильного уряду як усталеного політичного інституту, який за певних причин змушений полишити свою територію й вести боротьбу за повернення. Зовнішнє визнання, за всієї його важливості, не було визначальним (критичним) для українського еміграційного уряду, який у вигнанні змушений був доводити не тільки право свого народу на власну державність, але й часто-густо просто нагадувати про наявність такого народу. Зрозуміло, що аналогія не є доказом, однак нікому не спадає на думку відмовляти в легітимності уряду СРСР лише з тієї причини, що тривалий час його не визнавали провідні країни світу.

Наступний аргумент – стан війни з новим режимом на власній території. Зрозуміло, що наявні ресурси не дозволяли еміграційному уряду вести боротьбу на рівних. Утім протистояння (в тому числі юридичне й навіть семантичне – за образи, символи, смисли) між УНР, з одного боку, і УСРР/УРСР та СРСР – з іншого, не припинялося аж до колапсу Радянського Союзу в 1991 р. Воно набувало різноманітних форм: військове (розвідувальне, терористичне), інформаційне, ідеологічне, наукове, культурне тощо, але ніколи не втрачало актуальності й політичної напруги.

Крім того, ми не повинні забувати, що дискусія 1980-х рр. між В.Маркусем та Я.Рудницьким про те, чи був ДЦ УНР «справжнім» екзильним урядом, стала ні чим іншим, як продовженням суперечки, започаткованої в першій половині 1920-х рр. противниками Директорії та С.Петлюри²⁶. Ціна питання залишалася тією ж – право на лідерство в українському визвольному русі. З'являлися нові його учасники, але привілей називатися урядом залишався в ДЦ УНР. Тому, на нашу думку, сучасні дослідники мали б із більшою обережністю переносити проблеми такого протистояння на сучасне історіографічне поле. Дискусії республіканців і монархістів, націоналістів та демократів, і право уряду – це проблеми однопорядкові в розумінні внутрішньої боротьби за лідерство. Теза частини української еміграції, що її обстоювали опоненти С.Петлюри після його загибелі, про перетворення ДЦ УНР на громадську організацію, на наш погляд, контраверсійна й недостатньо обґрунтована.

Окремо розглянемо монографію Д.Яневського²⁷. Оминаючи дискусійні твердження автора щодо окресленого ним періоду, зупинимося лише на деяких питаннях, які безпосередньо стосуються нашої проблематики. Дещо поверхово підходить дослідник до проблеми легітимності політичних режимів на території України в 1917–1920 рр. Уважаючи їх нелегітимними (за винятком ЗУНР), він виходить за межі існуючої наукової дискусії, створюючи собі досить комфортні та стерильні умови, за яких йому немає конкурентів²⁸. І якщо у частині тверджень щодо радянських режимів в Україні з автором можна погодитися – це була влада, привнесена ззовні у мілітарний спосіб, то подібна оцінка двох УНР та Української Держави є великим перебільшенням. Говорячи про легітимність режимів, автор послуговується

²⁶ Погляди Я.Рудницького див.: *Рудницький Я.* ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 рр. – Оттава, 1995. – 96 с.; *Його ж.* В 65-річчя екзилу уряду УНР (1920–1985). – Оттава, 1985. – 24 с.

²⁷ *Яневський Д.* Політичні системи України 1917–1920 рр.: спроби творення і причини поразки. – К., 2003. – 767 с.

²⁸ Там само. – С.440.

критеріями, які були б слухними за сталого державного розвитку, а не за умов світової і громадянської воєн, революційних подій та відсутності традицій демократії й парламентаризму. Очевидно, що через незавершеність (за Д.Яневським) тієї чи іншої політичної системи говорити про ступінь її легітимності не зовсім коректно.

Часто приймаючи позицію одних сучасників тих подій, Д.Яневський так само послідовно не сприймає позицію інших. У праці наскрізно проходить прихована або й відверта дискусія з поглядами С.Петлюри. З огляду на формат цих міркувань, наведемо лише один приклад. Так, полемізуючи з головою Директорії щодо незавершеності боротьби за незалежність України 1920 р., автор імперативно стверджує: «Історичний факт залишився історичним фактом: Українська Народна Республіка припинила своє існування»²⁹. Дискутувати з таким безапеляційним висновком тут, очевидно, немає потреби, оскільки подальша історія ДЦ УНР якраз і є предметом розгляду цієї статті. Але якщо послуговуватися не тільки законами формальної логіки, але й історичними фактами, то варто зазначити, що УНР юридично припинила своє існування 24 серпня 1992 р. з передачею Державним центром своїх повноважень чинним президентові та урядові вже незалежної України.

Юридичні нюанси утворення ДЦ УНР в еміграції розглядає І.Панова³⁰. Дослідниця наголошує на суперечливості оцінок в українській історіографії щодо політичної і правової ваги постанови ДЦ УНР як інституту влади. Задля деталізації питання утворення українського уряду в еміграції вона зосереджується на юридичному аналізі тогочасних подій і нормативних документів. На думку історикіні, ДЦ УНР діяв легально як громадська організація, створював свої органи та структурні підрозділи в різних країнах, брав активну участь у різних міжнародних і громадських організаціях, вів пропагандистську й видавничу діяльність. Водночас, як зауважив В.Трембіцький, уряд УНР в еміграції продовжував дієву нормотворчість. Утім нормативні акти ДЦ, через його статус громадської організації, не мали юридичної сили та відігравали роль документів програмного й організаційно-установчого характеру³¹.

У цьому ж тематичному річизі висвітлюється проблематика у статті І.Музики, присвяченій вивченню документальної спадщини ДЦ УНР в еміграції як пам'ятки правової думки³². Авторка розглянула основні напрями політико-правової думки громадських діячів і політичних угруповань, які брали активну участь у діяльності ДЦ УНР в екзилі. Вона проаналізувала постанови, декларації, меморандуми, ноти, резолюції, звернення, програмні документи політичних партій та інші джерела, що дають уявлення про особливості й еволюцію політико-правової думки керівництва, осередків.

«Конституцію», що нею керувався ДЦ УНР у 1948–1992 рр., проаналізував автор цих рядків³³. Було розглянуто обставини ухвалення і зміст «Тимчасового закону про реорганізацію Державного центру УНР в екзилі», підписаного президентом УНР А.Лівицьким 10 червня 1948 р. На нашу думку, з одного боку, він створював

²⁹ Там само. – С.375.

³⁰ Панова І. Утворення Державного центру УНР в екзилі: політико-правовий аспект // Часопис Київського університету права. – 2009. – №3. – С.78–85.

³¹ Трембіцький В. Правні підстави екзильного уряду України (1920–1985) // Око світу. – 1986. – №2. – С.35.

³² Музика І. Документальна спадщина ДЦ УНР в екзилі як пам'ятка правової думки // Правова держава. – Вип.29. – К., 2018. – С.505–514.

³³ Яблонський В. «Конституція» Державного центру УНР в екзилі у 1948–1992 рр. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – Вип.10. – К., 2014. – С.330–348; Його ж. Історичні передумови виникнення та діяльності екзильного уряду УНР // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Історичні науки. – Т.23: На пошану професора С.А.Копилова. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С.380–387.

умови для практичної діяльності всіх інститутів і структур ДЦ УНР, з іншого – забезпечував важливий символічний зв'язок із конституційними законами періоду Української революції, що означувало безперервність боротьби українців за відновлення незалежності своєї держави³⁴.

Роботу керівних органів ДЦ УНР (у статті їх названо «політично-громадськими органами УНР») упродовж усього періоду існування еміграційного Державного центру побіжно проаналізовано у статті О.Вовк і Ж.Дзейко³⁵. Крізь призму «Тимчасового закону про реорганізацію Державного центру УНР в екзилі» автори оцінюють «способи організації органів УНР» як президентсько-парламентську республіку, розглядають основні положення закону, цілком доречно акцентують увагу на визначенні ним «компетенції складових частин Державного центру УНР». Однак стаття не містить визначення поняття «політично-громадські органи УНР в екзилі», яке винесене у заголовок. Також автори не врахували суттєвих трансформацій, що їх зазнав документ від моменту ухвалення. Опрацьовуючи текст закону в редакції 1989 р., дослідники кваліфікують його як текст, ухвалений 1948 р., не аналізуючи зміни, які вносилися до нього на сесіях УНР із другої по десяту.

Соціально-політичний аспект діяльності ДЦ УНР у своєму дисертаційному дослідженні розглянула В.Парандій³⁶. Дослідниця також проаналізувала роботу військової спецслужби ДЦ УНР в еміграції впродовж 1926–1936 рр., зокрема на тлі протистояння радянським органам держбезпеки³⁷. Авторка слушно зазначила: «Праця української еміграції, а серед неї й унерівської, не була марною, її активні діячі чесно і наполегливо боролись за незалежну Україну. Проте на тому історичному етапі перемогти не змогли. Але вони наблизили цю перемогу»³⁸.

Розлога документальна база аналізованої проблематики міститься в тематичному збірнику – своєрідній антології джерельної бази з досліджуваної теми³⁹. Тут оприлюднено документи українських еміграційних представницьких органів – Ради Республіки (1921 р.) та Української Національної Ради (1948–1992 рр.). Переважну більшість матеріалів в Україні опубліковано вперше. Наведена у виданні колекція унікальних історичних документів, які охоплюють 72 роки діяльності ДЦ УНР в екзилі, унаочнює його спадщину, засвідчуючи неперервність демократичних традицій українського парламентаризму й державності впродовж ХХ ст. Збірник містить звіти, промови керманічів, резолюції, декларації, котрі розкривають головні напрями багатомірної діяльності УНРади як структури ДЦ УНР.

Діяльність ДЦ УНР в еміграції впродовж Другої світової війни, спрямовану на відновлення незалежності України, висвітлено у статтях В.Яблонського та В.Парандій⁴⁰. Зроблено акцент на політичних процесах у середовищі «петлюрівської»

³⁴ Там само. – С.347–348.

³⁵ Вовк О., Дзейко Ж. Політично-громадські органи Української Народної Республіки в 1920–1992 рр. (історико-правовий аспект) // Часопис Київського університету права. – 2002. – №4. – С.65–72.

³⁶ Парандій В. Діяльність Державного центру Української Народної Республіки в екзилі: соціально-політичний аспект (1920–1944 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 19 с.

³⁷ Парандій В. Діяльність військової спецслужби Державного Центру УНР в екзилі (1926–1936 рр.) // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – №6. – С.27–31 [Електронний ресурс]: http://lsej.org.ua/6_2015/7.pdf

³⁸ Там само. – С.30.

³⁹ Український парламентаризм на еміграції: Державний центр УНР: Документи і матеріали, 1920–1992 / Упор. В.Яблонський. – К., 2012. – 840 с. Див. також: Яблонський В.М. Українська політична еміграція УНР й традиції парламентаризму у ХХ ст. // Вісник Кам'янець-Подільського Національного університету ім. Івана Огієнка: Історичні науки. – Вип.6: На пошану професора А.Г.Філіюка. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С.600–610.

⁴⁰ Яблонський В. Державний центр УНР в роки Другої світової війни // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Історичні науки. – Т.24. – С.327–337; Його ж. Ісаак Мазепа в «огні

частини української еміграції, окреслено зовнішньополітичні пріоритети еміграційного уряду УНР. Автори визначили ключові проблеми організаційно-політичної діяльності ДЦ УНР на території країн перебування, окупованих третьою стороною – роз'єднаність і наявність двох керівних осередків у Франції та Польщі. У статтях привернуто увагу до спроб еміграційного уряду щодо відновлення своєї присутності на території України та чинників провалу такої політики.

Окремо доречно згадати розвідки польських істориків 2000-х рр. Насамперед доробок З.Карпуся й Е.Вішки⁴¹. З означеної тематики також з'явилася монографія Я.Бруського⁴². Діяльність ДЦ УНР у Польщі у своїй статті декілька років тому висвітлив Я.Пісулінський⁴³. Він же опублікував розлоге дослідження «українського питання» в польській зовнішній політиці міжвоєнного періоду, беручи до уваги історичний досвід УНР, ЗУНР та УСРР⁴⁴. Польські автори ґрунтовно розглядають лише міжвоєнний період діяльності ДЦ УНР, який пов'язаний із перебуванням емігрантського уряду на території їхньої Батьківщині в контексті його співпраці з Ю.Пілуцьким.

Отже аналіз найважливіших публікацій про діяльність ДЦ УНР дозволяє не лише констатувати розширення відповідних знань, а й виявити кілька проблем. За певними винятками предметом дослідження у проаналізованих працях ставали окремі аспекти діяльності української еміграції, її дипломатії, ідеології, організаційної структури, лідерів. Боротьба ідеологій між українськими політичними силами часто досліджувалася в дискурсі «соціалізм – монархізм – націоналізм». Подібний підхід акумулював у понятті «соціалізм» всі політичні партії та групи, які не могли належати ані до монархізму, ані до націоналізму за визначенням. Очевидно, що слід насамперед визначити чіткіше, яке місце повинно бути приділене кожному зі згаданих факторів у загальній картині, яка реальна вага кожного з них і як ці фактори співвідносяться один з одним. Поза сумнівом, діяльність ДЦ УНР потребує подальших серйозних досліджень.

REFERENCES

1. Bruski, J. (2005). *Petlurowcy: Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*. Krakiv. [in Polish].
2. Dobrianskyi, M. (1955). *Do pytanja kryzy v Derzhavnomu Tsentri UNR; Instytut i asotsiatsiia*. B. m. [in Ukrainian].
3. Doroshenko, N. (1953). *Uryvky spomyniv. Ukrainskyi litopys, 1*, 145. Augsburg. [in Ukrainian].
4. Ivanys, V. (1952). *Symon Petliura – prezident Ukrainy*. Toronto. [in Ukrainian].
5. Karpus, Z. (2001). *Russian and Ukrainian prisoners of war and internees kept in Poland in 1918–1924*. Torun.
6. Korbut, S. (1941). *Symon Petliura*. Lviv, Krakiv. [in Ukrainian].

й бурі революції» та еміграції // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Історичні науки. – Вип.3: До 20-річчя кафедри історії України. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С.353–362; *Його ж.* Листи з провідних кругів УНР // Історичний збірник Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького. – Вип.2. – Мелітополь, 2014. – С.152–161; *Його ж.* Тоталітаризм чи демократія: боротьба ідей в українському еміграційному середовищі (20–30 рр. ХХ ст.) // Українознавчий альманах. – Вип.13. – К.; Мелітополь, 2013. – С.185–191; *Парандій В.* Діяльність Державного центру УНР в роки Другої світової війни // Педагогічний вісник. – 2015. – №1(39). – С.13–17.

⁴¹ *Karpus Z.* Russian and Ukrainian prisoners of war and internees kept in Poland in 1918–1924. – Toruń, 2001. – 190 s.; *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. – Toruń, 2004. – 752 s.

⁴² *Bruski J.* Petlurowcy: Centrum państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924). – Kraków, 2000. – 600 s.

⁴³ *Pisuliński J.* Centrum państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie w polskiej polityce zagranicznej po 1926 r. // Історичний архів. – Вип.5. – Миколаїв, 2010. – С.120–124.

⁴⁴ *Pisuliński J.* Nie tylko Petlura: Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. – Toruń, 2013. – 480 s.

7. Liviyskyi, A. (2019). *Lystuvannia (1919–1953 roku)*. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Liviyskyi, M. (1984). *DTs UNR v ekzylі mizh 1920 i 1940 rokamy*. Miunkhen, Filadelfiia. [in Ukrainian].
9. Liviyskyi, M. (1965). *Perspektyvy ukrainskoi vyzvolnoi polityky*. *Ukrainska Narodna Respublika – dorohovkaz na majbutnie*. Niu-York. [in Ukrainian].
10. Liviyskyi, M. (1960). *Vymushena vidpovid*. Niu-Ulm. [in Ukrainian].
11. Maliuta, O. (2007). Orhany vlyady ZUNR ta UNR v ekzylі u 20–40-i rr. XX st.: borotba za natsionalnu derzhavnist yak formu orhanizatsii poviakdennoho zhyttia ukrainskoi emihratsii. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*, 4, 287–308. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Muzyka, I. (2018). Dokumentalna spadshchyna DTs UNR v ekzylі yak pamiatka pravovoi dumky. *Pravova derzhava*, 29, 505–514. [in Ukrainian].
13. Neduzhko, Yu. (2008). Borotba ukrainskoi diaspory za demokratsiiu ta derzhavnu nezalezhnist Ukrainy [kinets 70-kh – pochatok 90-kh rr. XX st.]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu „Ostrozka akademiia”: Istorychni nauky*, 11, 90–112. [in Ukrainian].
14. Neduzhko, Yu. (2009). *Ukrainska diaspora v protsesi vidnovlennia derzhavnoi nezalezhnosti Ukrainy (seredyna 40-kh – pochatok 90-kh rr. XX st.)*. Lutsk. [in Ukrainian].
15. Pankivskiy, K. (1968). *Vid komitetu do Derzhavnogo tsentru*. Niu-York, Toronto. [in Ukrainian].
16. Panova, I. (2009). Utvorennia Derzhavnogo tsentru UNR v ekzylі: polityko-pravovyi aspekt. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 3, 78–85. [in Ukrainian].
17. Parandii, V. (2015). Diialnist viiskovoi spetssluzhby Derzhavnogo Tsentru UNR v ekzylі (1926–1936 rr.). *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*, 6, 27–31. Retrieved from: http://lsej.org.ua/6_2015/7.pdf [in Ukrainian].
18. Parandii, V. (2017). Peredumovy formuvannia derzhavnoi instytutsii DTs UNR v ekzylі. *Porivniialno-analitychne pravo*, 3, 44–47. [in Ukrainian].
19. Pisuliński, J. (2010). Centrum państwowe Ukrainkiej Republiki Ludowej na wychodźstwie w polskiej polityce zagranicznej po 1926 r. *Istorychni arkhiv*, 5, 120–124. [in Polish].
20. Pisuliński, J. (2013). *Nie tylko Petlura: Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*. Torun. [in Polish].
21. Piskun, V. (2006). *Politychnyi vybir ukrainskoi emihratsii (20-ti rr. XX st.)*. Kyiv. [in Ukrainian].
22. Sidak, V. *Viiskova spetssluzhba Derzhavnogo tsentru UNR v ekzylі ta yii kerivnyky (1926–1938 rr.)*. Retrieved from: http://warhistory.ukrlife.org/1_02_8.htm [in Ukrainian].
23. Sribniak, I. (1995). Viiskova diialnist uriadu UNR v ekzylі (1921–1923 rr.). *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
24. Trembitskyi, V. (1986). Pravni pidstavy Ekzylnoho uriadu Ukrainy (1920–1985). *Oko svitu*, 2, 35. [in Ukrainian].
25. Troshchynskiy, V. (1994). *Mizhvoienka ukrainska emihratsiia v Yevropi yak istorychne i sotsialno-politychne yavyshe*. Kyiv. [in Ukrainian].
26. Vovk, O. & Dzeiko, Zh. (2002). Politychno-hromadski orhany Ukrainskoi Narodnoi Respubliky v 1920–1992 rr. (istoryko-pravovyi aspekt). *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 4, 65–72. [in Ukrainian].
27. Viedienieiev, D. & Budkov, D. (2012). *Yunist ukrainskoi dyplomatii: Stanovlennia zovnishnopolitychnoi sluzhby Ukrainskoi derzhavy: 1917–1923 rr.* Kyiv. [in Ukrainian].
28. Wiszka, E. (2004). *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*. Torun. [in Polish].
29. Yablonskyi, V. (2014). Derzhavnyi tsentr UNR v roky Druhoi svitovoi viiny. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka: Istorychni nauky*, 24, 327–337. [in Ukrainian].
30. Yablonskyi, V. (2010). Isak Mazepa v „ohni i buri revoliutsii” ta emihratsii. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka: Istorychni nauky*, 3, 353–362. Kamianets-Podilskiy. [in Ukrainian].
31. Yablonskyi, V. (2013). Istorychni peredumovy vynykennia ta diialnosti ekzylnoho uriadu UNR. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka: Istorychni nauky*, 23, 380–387. [in Ukrainian].
32. Yablonskyi, V. (2015). Konsolidatsiia ukrainskykh emihratsiinykh politychnykh syl i hetmanskyi rukh (seredyna 1940 – pochatok 1950 rr.). *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka: Istorychni nauky*, 25, 362–370. [in Ukrainian].
33. Yablonskyi, V. (2014). „Konstytutsiia” Derzhavnogo tsentru UNR v ekzylі u 1948–1992 rr. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr.*, 10, 330–348. [in Ukrainian].
34. Yablonskyi, V. (2011). Lyst D.Skoropadskoho do Dm.Andrievskoho. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu: Seriia “Istoriia, ekonomika, filosofii”*, 16, 81–86. Kyiv. [in Ukrainian].
35. Yablonskyi, V. (2014). Lysty z providnykh kruhiv UNR. *Istorychni zbirnyk Melitopolskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. Bohdana Khmelnytskoho*, 2, 152–161. Melitopol. [in Ukrainian].
36. Yablonskyi, V. (2017). *Osoblyvosti spryniattia UNR v Ukraini pislia proholoshennia nezalezhnosti*. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ip_2017_20_21 [in Ukrainian].
37. Yablonskyi, V. (2013). Totalitaryzm chy demokratsiia: borotba idei v ukrainskomu emihratsiinomu seredovyshchi (20–30 rr. XX st.). *Ukrainoznavchyi almanakh*, 13, 185–191. Kyiv; Melitopol. [in Ukrainian].
38. Yablonskyi, V. (2013). Ukrainska politychna emihratsiia UNR i tradytsii parlamentaryzmu u XX st. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka: Istorychni nauky*, 6, 600–610. [in Ukrainian].
39. Yanevskiy, D. (2003). *Politychni systemy Ukrainy 1917–1920 rokiv: sprobly tvorennia i prychny porazky*. Kyiv. [in Ukrainian].

Vasyl Yablonskyi

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent,

Adviser to Directorate,

National Institute for Strategic Studies

(Kyiv, Ukraine), 2012vy@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2998-7203>

State Center of Ukrainian People's Republic in Exile in 1920–1992: Historiography of the Problem

Abstract. The purpose of the article is to analyze the historiographical basis of the problem of evaluating the activities of State Center of Ukrainian People's Republic in exile in 1920–1991. **The methodological basis** is a critical typological analysis of related works. During the study the author used the comparative, problem-chronological method and the method of the retrospective analysis. This allowed to compare different opinions and assessments about the activities and legitimacy of State Center of Ukrainian People's Republic in exile. **The scientific novelty** is a review of key explorations of domestic and foreign scientists. Apart from academic discourse, attention is also paid to a wide range of relevant works – brochures, memoirs, articles, some of which are little known to the scientific community and the general public. **Conclusion.** A number of academic works, memoirs and articles are devoted to the activities of State Center of Ukrainian People's Republic in exile. The complex description of scientific works devoted to the researched problem gives grounds to say that quite contradictory positions of researchers on political and legal assessment of creation, legal status and activity of State Center of Ukrainian People's Republic in exile in Ukrainian historiography are caused by their different political and ideological positions. Therefore, today there is no comprehensive academic intelligence that would reflect a holistic picture of the activities of Ukrainian People's Republic government in exile. The issue of the legal status of the emigrant government of Ukrainian People's Republic from the point of view of international law also needs further coverage.

Keywords: state tradition, historiography, political organization, Ukrainian diplomacy, Ukrainian political emigration, Ukrainian liberation movement, State Center of Ukrainian People's Republic in exile.